

Олег Проців

Релігійність мисливців Галичини середини XIX – початку XX ст.

Досліджено історію становлення Львівського мисливського товариства імені Святого Губерта. Показано вплив християнської моралі на правове регулювання мисливського законодавства та традиції мисливців Галичини середини XIX – початку XX ст. Подано відомості про вітвар святого Губерта в костелі Святої Єлизавети у Львові.

Ключові слова: мисливське товариство, святий Губарт, вітвар костелу Святої Єлизавети

Християнська віра впливала на звичаєві норми поведінки населення Галичини, що в подальшому виливалося у правовому забезпеченні мисливства. Норми християнської моралі закладались у статутні вимоги багатьох громадських мисливських організацій. Досліджено трансформацію християнської моралі у галузі мисливства в Галичині.

Християнська мораль мала домінуючий вплив на формування правового регулювання мисливського законодавства Галичини, де політичну верхівку представляли особи польської національності, які практично всі були римо-католицького віросповідання. Дотримання як церковних вимог, так і вимог християнської моралі суперечило інтересам мисливців. З ідеологічних причин дана тема у національній науці не досліджувалася.

Дана проблематика широко висвітлювалась у періодичній пресі Австро-Угорської імперії, а саме: у журналах “Łowiec” (“Мисливець”), який виходив у Львові як друкований орган Галицького мисливського товариства з 10 січня 1878 р., і в якому друкували публікації таких дослідників, як М. Павліковський, С. Крогульський, В. Шабловський, К. Магіас, Р. Балко, а також у журналах “Łowiec Polski” (“Мисливець польський”), що виходив у Варшаві як орган цісарського товариства правильного полювання Польщі з 1899 р. Іншою джерельною базою є законодавство описуваного у праці періоду.

Метою даної роботи є висвітлення причинно-наслідкових зв’язків християнської моралі у її впливі на правове регулювання мисливського законодавства, мисливську культуру та традиції мисливців на території Галичини середини XIX – початку XX ст.

Мисливство, тісно пов’язане з природою, завжди було овіяне деяким ореолом таємничості та містики. Мисливські міфи беруть свій початок ще з Древньої Греції та Риму. Так, грецька Артеміда – богиня мисливства, лісів і гір мала храми священних тварин і місця полювання у гірській та лісистій Аркадії. Її жриці надягали ведмежі шкури й виконували культовий танець ведмедів, але улюбленою твариною Артеміди була лань. У Римі функції грецької богині переносились на Діану. Зрозуміло, що древні мисливці складали цим богиням щедрі пожертви і очікували їхнього покровительства на полюваннях. З утвердженням у Європі християнства мисливці обирають собі у покровителі християнського святого Губерта, – єпископа Льєжського, який у свій час

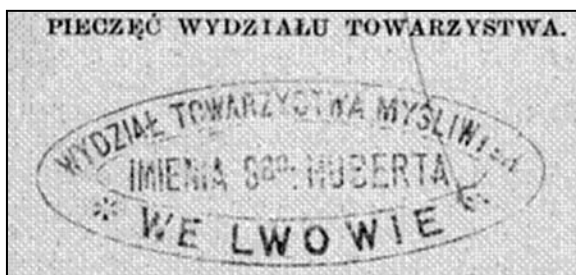
займався мисливством. Стародавня легенда розповідає, як цей великий вельможа чи-то у Великодню п'ятницю, чи-то на саме Різдво 695 р., полюючи на оленя, побачив у нього між рогами хрест, а голос з неба застеріг азартного мисливця: "Губерте, якщо ти не навернешся до Господа і не будеш вести святе життя, ти швидко потрапиш у пекло". Незабаром Губерт відмовився від маєтку, прийняв духовний сан, став єпископом Маастріхтським, а згодом першим єпископом Льєжським. Після його смерті (30 травня 727 р.) Губерта поховано у церкві Св. Петра у Льєжі. 3 листопада 743 р. при розкритті склепу виявилось, що його тіло не піддалось розкладу, і відтоді цей день відзначають як День св. Губерта [1].

Опікою саме св. Губерта користувалось багато мисливців та мисливських товариств Галичини. Відомо, що в 1876 р. у Львові заснували мисливське товариство ім. Св. Губерта [2], у 1880 р. воно нараховувало 25 членів, а статут товариства був затверджений Галицьким намісництвом 19 грудня 1879 р. [3]. Вже у 1886 р. товариство налічувало

Іл. 1. Статут Львівського мисливського товариства ім. Св. Губерта (1884)

90 осіб та орендувало для права полювання 70 тис. моргів лісу та 200 тис. моргів поля [4]. Як відзначалось у статуті товариства, основним його завданням було згуртування мисливців довкола контролю за виконанням мисливського закону (іл. 1–3) [5].

Іл. 2–3. Печатки Львівського мисливського товариства ім. Св. Губерта

Аналогічні за назвою товариства ім. Св. Губерта були у Жовкві (організоване у 1883 р.) [6], а також у Станіславові (сучасний Івано-Франківськ), офіс якого розташовувався на вул. Каземирівській, 30 [7]. Також товариство під аналогічною назвою існувало до 1939 р. у с. Ріпне (що в теперішньому Рожнятівському р-ні) [8].

Святий Губерт, однак, є не лише патроном у мисливській діяльності та небезпеці. Легенда, яка подає його навернення, підказує нам ще одну глибоку думку. Після Божественного об'явлення Губерту на полюванні його життя кардинально змінилось (іл. 4). Він покався, покинув мирське життя, став священником і присвятив себе виключно Богові. Ця історія із життя майбутнього патрона мисливців вчить, як йти до правдивої цілі життя. А на думку архієпископа, "нашою ціллю є Бог. Тому у нашій земній подорожі нам не можна відхилитись від Бога і від тієї дороги, що веде

до Бога”. Архієпископ виразив подяку мисливцям та їхнім родинам за каплицю та вітвар і побажав, щоб св. Губерт взяв їх під свою опіку у мисливських пригодах і залишався опікуном та охоронцем їхніх душ і тіл.

Про розуміння життєвих цілей мисливця свідчить їхнє велике зібрання у християнській святині і святкування ювілей Галицького мисливського товариства за християнськими традиціями. Більше того, будівництво вітваря на честь св. Губерта є свідченням їхньої віри і прикладом для наступних поколінь.

Крім вшанування свого покровителя у назві товариств, на території Галичини було багато сакральних споруд, присвячених св. Губерту, а саме: у с. Мілоцін біля Жешова князь Любомирський збудував церкву на честь св. Губерта в подяку за чудове зцілення після зустрічі з ведмедем [9].

Звісно, що мисливці тодішньої столиці Галичини Львова не могли оминати нагоди не лише закласти товариство мисливців ім. Св. Губерта, але й зробити щось більше. І тут трапилася нагода. У 1911 р. освячували костел Св. Єльжбети (Єлизавети), будівництво якого тривало з 1903 р., а перший камінь у фундамент храму був закладений Францом Йосифом I. Але при освяченні храму внутрішнє оздоблення було повністю відсутнє. Тодішні мисливці вирішили використати дану обставину і вшанувати свого патрона. Отож, на зборах Галицького мисливського товариства член товариства – доктор Йозеф Скецький, порушив питання про спорудження каплиці Св. Губерта у новозбудованому костелі. Дана пропозиція була одногосно підтримана всіма учасниками зборів. За благословенням розпочатої роботи товариство звернулось до правлячого архієпископа – Юзефа Більчевського.

Для збору коштів на створення каплиці відкрили спеціальний рахунок, а у журналі “Ловець” надрукували звернення до всіх мисливців Галичини з проханням про допомогу. “Нехай Ваша щедра рука, хоча б вдовиною лептою спричиниться до так дорогого кожному серцю мисливця святого Губерта і підтримає традицію наших батьків вшанування культу цього Святого. Нехай живуть в наших серцях не лише емоції, а й справи, якими ми засвідчуємо нашу віру” [10]. Крім того, у журналі друкувалася інформація про збір коштів: за перші 2 тижні було зібрано 257 крон, а всього в списку подано 11 жертводавців. Найбільшу пожертву в сумі 100 крон зробили Владислав та Марія Соловій. При проведенні полювання в с. Родатичі учасниками заходу було зібрано

Іл. 4. Образ св. Губерта, подарований Малопольським мисливським товариством, у вітварі костелу Св. Єлизавети у Львові [17]

но 10 крон, а анонімом W.G. перераховано виграні у карти 6 крон [11]. Вже на кінець 1912 р. було зібрано пожертв на суму 3 тис. 880 крон. Проте цієї суми було недостатньо, щоб почати будову вітваря св. Губерта. Організатори продовжували збирати гроші на вітвар під час полювань. Також кошти збиралися самими мисливцями за порушення правил полювання, наприклад, за вживання ненормативної лексики [12].

Вибух Першої світової війни відклав наміри щодо побудови каплиці. Слушна нагода випала вже після війни: на 1926 р. припадає п'ятидесятилітній ювілей з часу заснування Галицького мисливського товариства. До цієї події було вирішено завершити будівництво каплиці і вітваря. Всього на їхнє спорудження було витрачено 18 тис. 587 злотих, але на час святкування ювілею вся робота все ще не була завершена, а будівництво затягнулось до 1927 р.

Однак 16 червня 1926 р. у костелі Св. Єлизавети літургією розпочалось святкування п'ятидесятилітнього ювілею Галицького мисливського товариства (іл. 5). Під час літургії відбулось посвячення ще недобудованої каплиці Св. Губерта.

На урочистість прибули представники від органів державної влади: радник Міністра сільського господарства Польщі – Юліан Есмонд, воєвода Львівський, генерал Сікорський, Меравільгія та інша мисливська еліта.

Голова товариства відзначив, що всі з'їзди товариства розпочиналися з прославлення Бога, цієї традиції дотримуватимуться і надалі [13]. Чин посвячення каплиці виконав ксьондз Болеслав Твардовський, наголосивши у проповіді, що “католицька церква має багато святих у різних сферах – святих королів, святих вчених, святих рільників, святих слуг. У цьому великому переліку святих є й ім'я святого Губерта,

Іл. 5. Львівське мисливське товариство перед вітварем св. Губерта [14, s. 101]

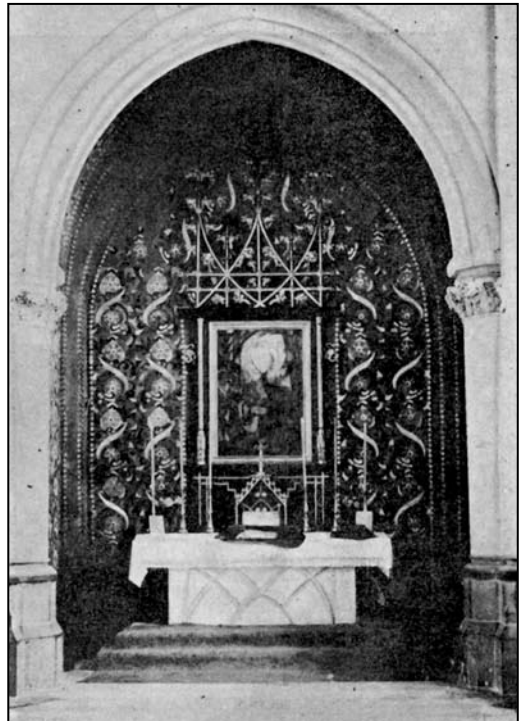

Іл. 6. Єпископ Болеслав Твардовський під час посвячення збудованого вітваря св. Губерта [14]

Але, як з'ясувалось пізніше (1935), мисливська громада Львова мала проблеми з парафіянами костелу, які побажали, щоб вітраж св. Губерта був прикритий іконою Діви Марії, так як у їхньому розумінні святий не може зображатися зі збросю в руках, добуваючи дичину. Це дуже обурило мисливців, які власним коштом побудували каплицю. Особливо їх вразила бездіяльність місцевого священника та його небажання конфліктувати з парафіянами. На думку голови Галицького мисливського товариства, така ситуація склалась через те, що парафіяни походили з нижчих прошарків суспільства і були малоосвіченими. Було подано відповідне звернення від Галицького мисливського товариства архієпископу, який пообіцяв дану ситуацію виправити на їхню користь [16].

яке особливо дороге для мисливців. Від найдавніших часів у всіх християнських країнах він об'єднує мисливців і вони до нього хиляться. У святого Губерта мисливці шукають опіки та допомоги під час тяжких полювань, у небезпеках, які супроводжують мисливське життя” (іл. 6–7). Саме цим можна пояснити факт, що мисливське товариство пожертвувало вітвар на честь св. Губерта, а також благало його, щоб він заступився за них перед Богом при кожній мисливській пригоді.

Каплиця була розмальована художником Казимиром Сіхульським, професором промислової школи у Львові [14, с. 101]. Перед вітварем був розстелений гарний килим з емблемою Галицького мисливського товариства. Лисовицьке мисливське товариство пожертвувало для вітваря світильники [15].

Іл. 7. Вітвар св. Губерта в костелі Св. Єлизавети у Львові [14, с. 99].

Слід сказати, що християнська мораль мала домінуючий вплив і на формування правового регулювання мисливського законодавства Галичини, Австро-Угорської монархії, та країн Європи. Так, тогочасне мисливське законодавство Галичини відображало наступні вимоги християнської моралі: святкування неділь та релігійних свят, виконуючи вимоги четвертої заповіді Божої – “Пам’ятай день святий святкувати: шість днів працею і роби в них усі діла свої, а день сьомий – свято Господу Богу твоєму”, і відповідно до Галицького Мисливського Закону 1897 р. (стаття 41) не дозволялось полювати у неділю та великі релігійні свята [18].

Проте, хоча за християнськими канонами (догматами) будь-яка робота у неділю і в християнські свята не дозволяється, але на практиці мисливці несхвально ставились до виконання цієї Божої заповіді і, лобіюючи свої інтереси домагались відміни статті 41. Мисливський закон 1897 р. ще практично лише увійшов у дію, як 1 липня 1898 р. керівництво Галицького мисливського товариства звернулось до Галицького сейму з петицією про потребу зміни Мисливського закону від 5 березня 1897 р. Товариство наголошувало на недоречності вимоги статті 41. Воно відзначало, що заборона полювання у неділю і свята повинна стосуватись лише полювання з нагінкою, і то лише під час ранішньої служби Божої. З ноткою лукавства зверталась увага на те, що ця норма не давала відповіді на питання, які свята і яких віросповідань слід вважати великими (єврейські, католицькі, євангелістські, православні) у такій багатонаціональній та багатоконфесійній країні. Крім того, прогалини у законодавстві не пояснювали, кому забороняється полювати: мисливцям, нагоничам чи власникам землі, на якій знаходяться мисливські угіддя [19]. Мисливці аргументували свою позицію ще й тим, що вони своєю поведінкою на полюванні нікому не шкодять. Водночас вони погоджувалися з тією нормою законодавства, що коли б мисливці відволікали місцеве населення для організації нагінок, то такий вид полювання потрібно було б заборонити [20].

Аналогічну позицію зайняло мисливське товариство ім. Св. Губерта у Львові. 27 травня 1899 р. на своєму засіданні члени товариства висловили незгоду з вимогами статті 41 Мисливського закону, яка забороняє полювання у неділі та свята [21].

З розвитком суспільства у бік секуляризму змінювався і Мисливський закон. Зокрема, у наступному Мисливському законі, затвердженому розпорядженням Президента Речі Посполитої 3 грудня 1927 р., вимогу щодо заборони полювання у неділі та свята було скасовано, проте не дозволялось полювати біля церкви під час відправлення літургії на визначеній відстані. Так, стаття 42 цього закону визначала, що “забороняється полювати у неділю під час служби Божої і святкових днів на відстані меншій як два кілометри від церкви”. За невиконання вимог, які передбачали дотримання відстані від церкви, передбачався штраф у розмірі 50 злотих. Урочисті свята були зазначені у Розпорядженні президента Польщі від 15 листопада 1924 р. [22].

Аналогічні вимоги щодо заборони полювання у неділю були і в інших країнах. Слід сказати, що у Сполучених Штатах Америки штраф за цей вид порушення передбачав найменше покарання – 4 долари, тоді як за полювання без посвідчення мисливця передбачався штраф – 25 доларів, а за носіння зброї без відповідного дозволу – 20 доларів [23].

Мисливський закон Данії, який вступив у дію 1 липня 1931 р., передбачав штраф у сумі 50 корон за полювання у неділю або свято. За найтяжчі порушення правил полювання передбачався штраф у сумі 200 корон [24].

Як повідомляв журнал “Ловець Польський” у 1899 р., у Німеччині найвищим трибуналом було прийнято рішення, що полювання з нагінкою і хортами, а також будь-яке галасливе полювання не дозволяється під час відправи Божественної Літургії. Але ця заборона не торкалась полювання у великих мисливських угіддях [25].

Християнська мораль впливала на бережливе ставлення мисливців до природи та тварин. Так, у 1876 р. у Галичині було організовано Галицьке товариство охорони тварин, в статуті якого визначалося завдання про охорону від переслідування та знищення всіх видів тварин, які перебували під захистом Галицьких законів та законів Австро-Угорської імперії [26].

У діяльність мисливської охорони Галичини кінця XIX – початку XX ст. чи республіки Польщі був закладений клерикальний принцип, який передбачав складання присяги мисливською охороною. Текст присяги був затверджений розпорядженням міністра сільського господарства від 21 лютого 1929 р. за погодженням міністра внутрішніх справ. Починалась присяга словами: “Присягаю Пану Всемогутньому Богу”, а закінчувалась: “Так нехай мені Пан Бог допоможе” [27]. Аналогічна за змістом типова присяга була затверджена для охоронців рибальства відповідно до закону, який регулював рибальство у Галичині від 28 червня 1883 р. [28].

По аналогії з полюванням законодавство Галичини накладало й певні обмеження на торгівлю дичиною у релігійні свята. На законодавчому рівні у Галичині норми щодо заборони продажу дичини у свята були прийняті в 1895 р. Так, Галицьке намісництво видало розпорядження від 30 квітня 1895 р. L. 35.721 “Щодо врегулювання недільного відпочинку” для виконання закону Австрії від 16 січня 1895 р. Відповідно до пункту 3 у неділю дозволяли виготовляти продукцію з дичини лише до 10 години ранку, а також її реалізовувати. Слід зазначити, що пекарям дозволяли пекти хліб також лише до 10 години, але продавати – цілий день. Впродовж цілого святкового дня дозволявся продаж живих квітів, молока, а також можна було працювати перукарям [29]. На виконання Розпорядження Галицького намісництва магістрат Львова видав власне розпорядження, в якому деталізував вимоги. Зокрема, наймані робітники мали право на відпочинок у вихідні дні протягом не менше 24 годин, і вихідний мав розпочинатись у неділю не пізніше 6 години ранку. Виняток було зроблено лише для пекарів та кондитерів – до 10 години ранку. Продовжувати роботу їм дозволяли з 10 години вечора [30]. Це рішення проіснувало лише два роки. Наступне рішення Галицького намісництва від 22 квітня 1897 р. L. 25.561 відміняло попереднє рішення, відповідно до нових норм на одну годину було продовжено можливість виробляти і торгувати дичиною (з 10.00 до 11.00 ранку), а виробникам ковбас, дозволяли торгувати ще й у неділю ввечері (з 18.00 до 21.00) [31].

У місті Краків обмеження реалізації дичини до 10 години ранку були введені з 1885 р. відповідно до Розпорядження магістрату L. 19197 [32], та підтверджене наступним Розпорядженням магістрату L. 22.600. (1895). Більш ліберальним було законодавство щодо торговців свійським м'ясом, яким дозволяли реалізовувати його

з 15.00 до 18.00, а продаж квітів дозволяли взагалі без обмежень [33]. З 1905 р. продаж дичини продовжили на одну годину – до 11 години ранку [34; 35]. Виключно для м. Кракова було прийнято рішення Галицького намісництва від 23 січня 1908 р. L. 140/30 A/23, що стосувалося міських м'ясників. У цьому Розпорядженні також дозволяли в неділю продавати вироби з дичини до 11 години ранку з 31 серпня по 1 червня. Але у період з 1 червня до 31 серпня продаж дичини здійснювався лише до 9 години ранку [36]. Обмеження на торгівлю дичиною у Львові існувало й в міжвоєнний період. Відповідно до Розпорядження Львівського старости “Щодо графіку роботи їдалень, торгових закладів та деяких промислових підприємств Львова” від 9 січня 1934 р. у будні дні рибою та дичиною у Львові дозволяли торгувати з 7.00 до 19.00, а у передсвяткові дні та суботи – з 8.00 до 20.00.

Таким чином, після “визвольного” вересня 1939 р. на території Галичини про вплив християнської моралі на мисливство не йшлося. Атеїстичний режим, декларуючи принцип відокремлення церкви від держави, зробив все, щоб не тільки мисливці, але й населення взагалі забуло про існування Бога.

На сучасному етапі в Україні принцип відокремлення церкви від держави присутній. Саме тому на даний час у національному мисливському законодавстві відсутні норми, які б окремо врегульовували проведення полювання під час релігійних свят. Крім того, при прийнятті на роботу егерів відсутні будь-яка присяга та вимоги щодо їхньої моральності чи попередніх конфліктів із законом.

Статути сучасних мисливських товариств не містять зобов'язуючих вимог щодо етики поведінки на полюванні, правил поведінки, які б опирались на християнські норми. Кожному мисливцю дається свобода вибору – чинити на полюванні згідно із своїми внутрішніми моральними та світоглядними переконаннями.

1. Життя византийських святих. Санкт-Петербург: Corvus, Terra Fantastica, РоссКо. 1995. С. 419.
2. Krogulski S. Szkic dziejów łowiectwa w Polsce // *Łowiec*. 1916. № 7–8. S. 50–54.
3. Towarzystwo myśliwych im. Św. Huberta we Lwowie // *Łowiec*. 1880. № 3. S. 38.
4. Kronika // *Łowiec*. 1886. № 7. S. 119.
5. Przewodnik łowiecki członków towarzystwa myśliw. imienia św. Huberta we Lwowie. Lwów, 1884. S. 55.
6. Kalendarz myśliwski i rybacki na rok 1888. Lwów: Galicyjskie towarzystwo łowieckie, 1888. S. 122.
7. Spis członków i delegatów Galicyjskiego towarzystwa łowieckiego wedle powiatów. Lwów: polonia, 1914. S. 56–57.
8. Sprawozdanie łowieckie // *Łowiec*. 1938. № 11–12. S. 114.
9. Krogulski S. Pół wieku: zarys działalności małopolskiego towarzystwa łowieckiego 1876–1926. Lwów: Nakładem małopolskiego towarzystwa łowieckiego, 1929. S. 139.
10. Odezwa // *Łowiec*. 1911. № 24. S. 281.
11. Sprawy towarzystwa // *Łowiec*. 1912. № 1. S. 12.
12. Krogulski S. Ołtarz św. Huberta // *Łowiec*. 1912. № 18. S. 214.
13. Krogulski S. Pół wieku // *Łowiec*. 1929. № 9. S. 133–135.
14. Poświęcenie kaplicy św. Huberta w kościele św. Elżbiety // *Łowiec*. 1926. № 7–8. S. 101.

15. Sander A. W dziesięć lat później // *Łowiec*. 1936. № 6. S. 88.
16. Sprawozdanie z obrad XXIV Zjazdu członków Małopolskiego Towarzystwa Łowieckiego we Lwowie odbytego dnia 30 maja 1935 // *Łowiec*. 1935. № 10. S. 112.
17. Foto // *Łowiec – 1926*. Wydanie jubileuszowe Nowa ustawa łowiecka dla Galicyi i W. Ks. Krakowskiego. Kraków: Wisła, 1898. S. 27.
18. Nasza petycja // *Łowiec*. 1899. № 8. S. 85–88.
19. Krogulski S. Pół wieku: zarys działalności małopolskiego towarzystwa łowieckiego 1876–1926. Lwów: Nakładem małopolskiego towarzystwa łowieckiego, 1929. S. 52.
20. Towarzystwo myśliwskie im. Św. Huberta we Lwowie // *Łowiec*. 1899. № 11. S. 127–129.
21. Pawlikowski M. K. Prawo łowieckie: komentarz dla województw wschodnich z dołączeniem rozporządzeń wykonawczych i kalędarza myśliwskiego. Wilno: Nakładem policyjnego klubu sportowego, 1929. S. 40.
22. Kronika // *Łowiec*. 1904. № 10. S. 121.
23. Szablowski W. O prawie łowieckim w Danji i Finlandji // *Łowiec Polski*. 1932. № 2. S. 32.
24. Drobiazgi myśliwskie // *Łowiec Polski*. 1899. № 15. S. 11.
25. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskiem na rok 1892. Lwów: Nakładem c.k. Namiesnictwa z dr. W.Łorińskiego, 1892. S. 657.
26. Kalendarz myśliwski na 1934 rok. Warszawa: Polski związek Stowarzyszeń łowieckich, 1934. S. 203–204.
27. Ustawa z dnia 19. listopada 1882 o niektórych środkach ku podniesieniu rybactwa na wodach śródkrajowych // *Łowiec*. 1883. № 10. S. 155–156.
28. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1895. S. 130–132.
29. Spozynek niedzielny i świanteczny // *Gazeta lwowska*. 1895. № 118 (23 maja). S. 10.
30. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1897. S. 104–105.
31. Obwieszczenie. L. 19197 // *Dziennik pozporządzeń dla stoł. król. Miasta Krakowa*. 1885. № 17. S. 2.
32. Obwieszczenie. L. 22.600 // *Dziennik pozporządzeń dla stoł. król. Miasta Krakowa*. 1895. № 5 (30 maja). S. 31.
33. Obwieszczenie. L. 104400 // *Dziennik pozporządzeń dla stoł. król. Miasta Krakowa*. 1905. № 11 (10 list.). S. 103.
34. Obwieszczenie o uregulowaniu spoczynku niedzielnego w przemyśle rzeźnickim, masarskim i wyrobu kiełbas L. 140/30, A/23. // *Dziennik pozporządzeń dla stoł. król. Miasta Krakowa*. 1908. № 2 (10 lut.). S. 103.
35. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Lwów, 1908. S. 25–26.
36. Zarządzenie Starosty grodzkiego lwowskiego z dnia 9. Stycznia 1934 r. o godzinach otwarcia i zamykania jadalni, oraz o godzinach handlu i godzinach otwarcia zakładów handlowych i niektórych przemysłowych w mieście Lwowie. // *Lwowski dziennik wojewódzki*. 1934. № 2 (31 stycz.). S. 326–330.